

УДК 340.1

М. Чубата, асист.  
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

## ВНЕСОК НАУКОВЦІВ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ В ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ТА ЗАКОНОДАВЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ (1917 – 1921 РР.): ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

*Проаналізовано науковий доробок правознавців радянської доби та сучасних вчених Київського університету імені Тараса Шевченка, присвячений дослідженню проблем українського державотворення та правотворення у 1917 – 1921 роках.*

*Ключові слова: державність, законодавство, національне державотворення, українська радянська державність, Українська революція 1917 – 1921 рр.*

Проблемі відродження національної державності за доби Української революції 1917 – 1921 рр. присвячено не одну тисячу публікацій, десятки дисертацій. Ознайомлення з науковим доробком з проблеми свідчить, що вагомий внесок у її дослідження зробили також вчені Київського університету імені Тараса Шевченка: історики, правознавці, політологи, філософи та представники деяких інших наук.

Якщо публікації істориків про різні аспекти Української революції 1917 – 1921 рр. проаналізовано у декількох узагальнюючих історіографічних дослідженнях [1], то науковий доробок правознавців ще не став предметом комплексного науково-критичного аналізу. Спробуємо проаналізувати дослідження університетських правознавців з цієї проблематики як радянської доби, так і праці сучасних істориків права.

Щодо радянської історіографії досліджуваної нами проблеми, то тема українського національного державотворення правознавцями цілеспрямовано спотворювалася або ж просто замовчувалась. Науковцями ігнорувався сам факт існування суверенної української держави періоду 1917 – 1921 рр. Проте, не варто цілком ігнорувати науковий доробок радянських істориків права, адже їх аналітичні підходи до трактування окремих подій, а особливо зібраний дослідниками величезний фактичний матеріал має неабияке значення для ґрунтовного, всебічного осмислення в сучасних умовах феномена Української революції 1917 – 1921 рр.

Певний вклад у вивчення різних аспектів історії українського державотворення 1917 – 1921 рр. внесла своїми дослідженнями, зокрема дисертацією та монографією, Л.Л. Потарикіна. Вона вперше комплексно здійснила дослідження проблеми організації і діяльності місцевих органів радянської влади в Україні у 1917 – 1921 рр. на прикладі ревкомів Київщини [2]. Авторка зазначає, що в досліджувану добу ревкоми перетворились у надзвичайні тимчасові органи радянської влади, а також, вказуючи на запозичення досвіду їх організації, наголошує, що "вперше ревкоми виникли в РСФРР, а потім досвід РСФРР був використаний трудящими України і інших радянських республік" [2, с.3]. Особливу увагу дослідниця звертає на процес організації ревкомів як тимчасових надзвичайних органів радянської влади в Київській губернії з грудня 1919 до червня 1921 р., їх головні завдання, структуру, функції, форми і методи діяльності, взаємодносини ревкомів і комнезамів. Однак, при висвітленні авторкою такого аспекту проблеми як виконання ревкомами і комнезамами продрозверстки, на жаль, немає інформації про те для кого відбиралось зерно, якими методами і куди воно відправлялось, якою була нормативно-правова база цієї діяльності.

Більш ширше діяльність ревкомів України досліджується в монографії Л.Л. Потарикіної [3], в якій аналізуються умови і причини, завдяки яким в період іноземної

воєнної інтервенції і громадянської війни виникла необхідність замінювати постійні конституційні органи місцевої влади – ради і їх виконками – тимчасовими надзвичайними – ревкомами. Дослідниця зазначає, що "в залежності від конкретних обставин ревкоми як тимчасові надзвичайні органи Радянської влади утворювалися: 1) у місцевостях, визволених від ворога; 2) у прифронтівій смузі; 3) у тилу ворога" [3, с.48].

Підтвердженням того, що народні маси чинили опір насадженню радянського режиму є констатація авторкою фактів, що "в деяких губерніях України, наприклад в Чернігівській, Київській, Подільській, в зв'язку з жорстокою боротьбою з куркульським бандитизмом ревкоми існували до середини 1921 р., а іноді, як виняток, навіть до початку 1922 р." [3, с.7].

Зустрічаються в монографії й думки, що співзвучні з сьогоденням: "Боротьба українського народу за соціальне визволення перепліталася з боротьбою за національну незалежність" [3, с.16], проте, як свідчить матеріал книги, для авторки боротьба українського народу за незалежність зводилась до боротьби за перемогу соціалістичної революції та встановлення радянської влади в Україні.

Слід враховувати також той факт, що книга написана у 1957 р., в період "відлуги", коли дозвану правдиву інформацію дослідники все ж намагались включити до наукового обігу, що знову стало неможливим вже з середини 1960-х років. Наприклад, Л.Л.Потарикіна при висвітленні подій щодо скликання І Всеукраїнського з'їзду Рад у Києві, зазначає, що "4 грудня 1917 р. у Києві відкрився І Всеукраїнський з'їзд Рад" [3, с.22] і лише потім аналізує події, пов'язані з проголошенням радянської влади у Харкові. Для порівняння, ці ж події у 1970-х роках радянськими істориками права С.П. Виноградською та А.Й. Рогожиним висвітлюються уже так, ніби відлік Всеукраїнських з'їздів Рад було започатковано у Харкові: "Але з'їзд в Києві не відбувся через зрив його Центральною Радою" [4, с.19].

Нарешті, Л.Л. Потарикіна використовує багато важливого фактичного матеріалу, який є вагомим для підтвердження агресивності політики по відношенню до УНР з боку радянської Росії, коли "на території РРФСР створювались регулярні радянські українські частини. Радянська Росія постачала їм озброєння, боєприпаси, обмундирування" [3, с.35]. Авторка також чітко вказує хто і яким чином встановлював в Україні радянську владу: "Центром боротьби за владу Рад на Україні став Харків. В Харкові зосередились червоногвардійські загони, сюди прибували загони робітників і матросів з Петрограда і Москви" [3, с.24]. Про втручання Росії в українські справи свідчить і такий матеріал з монографії Л.Л. Потарикіної, що "Радянська Росія, як завжди, подавала Україні велику допомогу. ЦК РКП(б) провів партійну мобілізацію і відправив на Україну за три тижні травня понад 500 комуні-

ств. З Росії прибували загони добровольців" [3, с.52]. Отже, вже ці кілька цитат з монографії Л.Л. Потарикіної свідчать, що в ній вміщено багато маловідомого фактичного матеріалу, який варто використовувати сучасним вченим при ґрунтовному дослідженні та осмисленні проблем українського радянського та національного державотворення у 1917 – 1921 рр.

Окремі аспекти проблеми знайшли висвітлення також в матеріалах докторської дисертації Л.Л. Потарикіної, підручниках з історії держави і права УРСР за її співавторством [5].

За участю університетських правознавців виходить з друку перша за радянської доби монографія, безпосередньо присвячена проблемам державотворення в Україні [6]. Незважаючи на те, що органи національного державотворення революційної доби 1917 – 1921 рр. в Україні характеризуються як "буржуазно-націоналістична контрреволюція", все ж у монографії вміщено багато фактичного матеріалу про багаторічну боротьбу та протистояння української національної та української радянської державності [6, с.13 – 41], яке розпочалось, на думку авторів, з того, що "Центральна Рада не заявила відкрито про відділення України від Росії, але разом з тим не визнала й першого робітничо-селянського уряду, утвореного в Петрограді" [6, с.15].

З відновленням незалежності України процес дослідження правознавцями КНУ імені Тараса Шевченка різних аспектів історії українського державотворення 1917 – 1921 рр. суттєво активізувався. Варто відзначити таку особливість цієї активізації: крім істориків права до дослідження цієї проблеми долучились також фахівці з теорії держави і права, конституційного права та деяких інших галузей права.

Слід наголосити, що сучасними університетськими правознавцями підготовлено кілька підручників та навчальних посібників з історії держави і права України (за редакцією В.Г. Гончаренка) та історії українського права (за редакцією О.О. Шевченка), в яких окремими розділами висвітлено і державотворчі процеси 1917 – 1921 рр. в Україні [7].

Окремої уваги заслуговує авторський підручник П.П. Захарченка, в якому виокремлено розділ "Національна державність і право за доби Української революції (1917 – 1921 рр.)" [8]. Виокремлюючи підрозділи, що стосуються УНР доби Центральної Ради, УНР доби Директорії, періоду Української Держави 1918 р. і часів ЗУНР, автор чітко проводить межу між українськими національними державотворчими процесами 1917 – 1921 рр. та українським радянським державотворенням революційної доби, яке, як альтернативне національному, аналізує у окремому розділі підручника [8, с.278 – 291].

Деякі аспекти досліджуваної нами проблеми стисло висвітлені в навчально-методичній літературі з історії держави і права України. Варто зазначити, що правознавці В.П. Самохвалов та В.А. Чехович у своїх виданнях розширюють хронологічні межі державотворчих пошуків доби Української революції 1917 – 1921 рр. до 1923 р., тобто до розпуску ЗУНР Є.О. Петрушевичем [9], а В.І. Орленко та В.В. Орленко навпаки обмежують ці процеси 1920 роком [10, с.102 – 121], що, на наш погляд, є безпідставною спробою реанімації застарілого радянського кліше "1917 – 1920 рр." щодо хронологічних рамок державотворчих процесів цієї доби.

Варто наголосити й на активній участі правознавців Київського університету у підготовці "Юридичної енциклопедії" та вітчизняних енциклопедичних довідників державознавчого спрямування, зокрема історика права

В.А. Чеховича, яким написано до цих видань значну кількість статей, що стосуються українського правотворення та державотворення 1917 – 1921 рр. [11].

Методологічні аспекти дослідження Української революції 1917 – 1921 рр. як феномена історії вітчизняного державотворення, а також вивчення владних структур тієї доби знайшли відображення в публікаціях І.С. Гриценка [12].

Значний внесок у дослідження багатьох аспектів національних державотворчих процесів 1917 – 1921 рр. здійснила протягом понад двадцятирічної науково-викладацької діяльності Ж. О. Дзейко. Вивченню правового статусу вищих органів влади УНР дослідниця присвятила серію статей та кандидатську дисертацію [13]. Дисертантка дослідила діяльність владних структур УНР доби Центральної Ради, УНР доби Директорії та доби Української Держави. В зв'язку з цим, на нашу думку, не зовсім коректно сформульована тема дисертації, адже Українська Держава (інша назва – Гетьманат Павла Скоропадського), в період існування якої було скасовано саму назву "Українська Народна Республіка", аж ніяк не може ототожнюватись з УНР, чи бути її складовою. Крім цього, не зовсім коректно в дисертації є і заміна назви Української Держави 1918 р. на "Гетьманщина", адже вживання термінів "Гетьманат" і "Гетьманщина" як синонімічних розмиває сутність двох різних за змістом і хронологічними вимірами (1918 р. та період XVII – XVIII ст.) явищ в історії національних державотворчих процесів. Ці приклади є свідченням процесу повільного звільнення в першій половині 1990-х років історико-правової науки від радянських схем та штампів на кшталт "Цяцькова Гетьманщина", "Скоропадщина" та інших зневажливих термінів доби СРСР.

Через призму розвитку законодавчої техніки Ж.О. Дзейко окремим підрозділом досліджує державність доби Української революції 1917 – 1921 рр. у своїй монографії та докторській дисертації, звернувши особливу увагу на відродження національного досвіду застосування законодавчої техніки у період Української Народної Республіки, Української Держави та Західно-Української Народної Республіки [14]. Зокрема, в дисертації дослідниця вказує, що найбільше законів було прийнято у галузі конституційного права, хоч відсутність чіткої різниці між законами і підзаконними актами (крім ЗУНР) та недостатнє закріплення на нормативному рівні правил і засобів законодавчої техніки почасти спричинили невисоку якість законів. В той же час, авторка наголошує на високому рівні осмислення та застосування правил і засобів законодавчої техніки для створення "Конституції Української Народної Республіки" [14, с.24– 25].

Окремі аспекти досліджуваної нами проблеми висвітлили у своїх працях фахівці з конституційного права, зокрема В.М. Шаповал [15] та Н.А. Мяловицька [16]. Якщо В.М. Шаповал зосередився у вказаних нами публікаціях в основному на дослідженні форм правління в Україні у 1917 – 1921 рр., то Н.А. Мяловицька зазначений період висвітлює в окремому підрозділі монографії під назвою "Державне будівництво в Україні на початку ХХ ст." [16, с.388 – 395]. Варто зазначити, що дослідниця аналізує виключно національні державотворчі процеси в Україні 1917 – 1921 рр. Щодо української радянської державності, то, зважаючи на централізовані процеси щодо уніфікації законодавства, коли "центральне" законодавство, включаючи навіть Конституції, дублювалось "регіонами" (так звані Республіками – М.Ч.), на функціонування однотипних владних структур,

Н.А. М'яловицька чи не однією з перших в Україні не досліджує її окремим підрозділом монографії, а відсилає читачів до попереднього розділу, де аналізується радянська державність РРФСР і СРСР [16, с.395].

Останніми роками правознавцями університету активно почали досліджуватись історико-правові аспекти історіографії національного державотворення в Україні у 1917 – 1921 рр. Це, зокрема, дослідження Ж.О. Дзейко, М.В. Капелюшно, А.В. Красніцького, В.П. Самохвалова та ін. [17]. Проте, ці публікації залишаються поодинокими, незважаючи на нагальну потребу осмислення та узагальнення величезного наукового доробку з проблеми національного державотворення та правотворення у 1917 – 1921 роках, створеного радянськими правознавцями, науковцями діаспори та сучасними вітчизняними істориками права.

Таким чином, стислий критичний аналіз літератури з досліджуваної проблеми свідчить, що правознавцями радянської доби та сучасними науковцями Київського університету імені Тараса Шевченка створено значний науковий доробок, присвячений дослідженню різних аспектів українського радянського та національного державотворення та правотворення доби Української революції 1917 – 1921 рр. Проте цей науковий доробок як і вся джерельна база з проблеми, створена майже за сторічний період її дослідження, потребує ґрунтовного осмислення, історіографічного аналізу та узагальнення.

#### Список використаних джерел

1. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія / Валерій Солдатенко. – К.: Книга Пам'яті України, 1997. – 416 с.; його ж. Українська революція: концепція та історіографія (1918 – 1920 рр.). – К.: Видавничий центр "Просвіта", 1999. – 508 с. та ін.
2. Потарикина Л.Л. Ревкомы Киевщины как чрезвычайные местные органы Советской власти в период иностранной военной интервенции и гражданской войны на Украине: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Лидия Лукинична Потарикина; АН УССР, сектор госуд. и права. – К., 1952. – 16 с.
3. Потарикина Л. Ревкомы Украины в 1918 – 1920 рр. / Л.Л. Потарикина. – К.: Видавництво АН УРСР, 1957. – 156 с.
4. Виноградская С.П., Рогожин А.И. Всеукраинский Центральный Исполнительный Комитет Советов в первые годы Советской власти (1917 – 1920 гг.) / С.П. Виноградская, А.И. Рогожин. – Харьков: "Вища школа", 1977. – 142 с.
5. Потарикина Л.Л. Органы государственного контроля Украинской ССР в условиях строительства социализма (1917 – 1934 гг.): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Лидия Лукинична Потарикина; АН УССР, Институт госуд. и права. – К., 1972. – 39 с.; История государства и права Украинской ССР. – Том второй: 1917 – 1937. – К.: Наукова думка, 1987. – 296 с. та ін.
6. Макогон С., Ткач А., Цветков В. Развитие радянської державності на Україні / С. Макогон, А. Ткач, В. Цветков. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1966. – 146 с.

М. Чубатая, ассист.  
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

### ВКЛАД УЧЕНЫХ КИЕВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В ИССЛЕДОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННО И ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ (1917 – 1921 ГГ.): ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

*Проанализировано научное достояние правоведов советского периода и современных ученых Киевского университета имени Тараса Шевченко, посвященное исследованию проблем украинской государственности и права в 1917 – 1921 годах.*

*Ключевые слова: государственность, законодательство, национальное государственное созидание, украинская советская государственность, Украинская революция 1917 – 1921 гг.*

M. Chubata, Assistant  
Kyiv National Taras Shevchenko University, Kyiv

### CONTRIBUTING SCIENTISTS KIEV UNIVERSITY IN GOVERNMENTAL RESEARCH AND LEGISLATIVE PROCESS IN UKRAINE (1917 – 1921 YEARS): HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS

*The scientific heritage of Soviet and contemporary legal scholars of Taras Shevchenko University of Kyiv devoted to the problems of Ukrainian statehood of 1917-1921 is analyzed in the article.*

*Key words: statehood, legal system, national state-building, Ukrainian Soviet statehood, Ukrainian revolution of 1917–1921.*

7. Історія держави і права України / За ред. проф. В.Г. Гончаренка. – К.: "Вентурі", 1996. – С.173 – 210; Історія українського права / За ред. О.О.Шевченка. – К.: Олан, 2001. – С.109 – 146.

8. Захарченко П.П. Історія держави і права України / Петро Захарченко. – К.: Атіка, 2005. – С.245 – 277.

9. Історія держави і права України: навчально-методичний комплекс / За ред. доц. В.П. Самохвалова. – К., 2001. – 118 с.; Історія держави і права України: навчально-методичний комплекс / Укладач: доц. Чехович В.А. – К., 2004. – 104 с.

10. Орленко В.І., Орленко В.В. Історія держави і права України. Посібник для підготовки до іспитів. – К., 2006. – 164 с.

11. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: "Укр. енцикл.", 1998 – 2004. – Т.1 – 6; Історико-політичні уроки української державності: Енциклопедичний довідник. – Київ – Донецьк, 1998. – 544 с.; Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького: Редкол. відп. ред. Ю.І.Римаренко та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.; Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К.: Либідь, 1997. – 560 с. та ін.

12. Гриценко І.С., Карабанов М.М. Методологічні зауваження до вивчення питання проводу і влади в українській історії ХХ століття / постановка проблеми / І.С. Гриценко, М.М. Карабанов // Політика і власть. – Запорожье, 1993. –С.81 – 82; Гриценко І.С. Українська революція 1917 – 1921 років: Методологічні аспекти історичного дослідження явища / І.С. Гриценко // Вісник Київського університету. Історія. – К., 1994. – Вип. 22. – С.102 – 109.

13. Дзейко Ж.О. Правовий статус вищих органів державної влади Української Народної Республіки (1917 – 1920 рр.): дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00.01 / Жанна Олександрівна Дзейко; Київськ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1996. – 248 с.

14. Дзейко Ж.О. Законодавча техніка в Україні: історико-теоретичне дослідження. Монографія / Жанна Дзейко. – К.: ВПЦ "Київ. ун-т", 2007. – 360 с.; її ж. Законодавча техніка в Україні (теоретико-історичне дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Жанна Олександрівна Дзейко; Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2011. – 39 с.

15. Шаповал В., Головатенко В. Інститут глави держави в українському конституціоналізмі кінця ХІХ – початку ХХ ст. / В.Шаповал, В.Головатенко // Вісник Академії правових наук України. – Харків: Право, 1997. – №2. – С.49 – 59. Шаповал В. Форма правління як історична парадигма українського державотворення / Володимир Шаповал // Хроніка 2000. – К., 1998. – №27/28. – С.218 – 231.

16. М'яловицька Н.А. Автономія та її роль у державному будівництві (країни Європи). Монографія. – К.: Логос, 2009. – 504 с.

17. Дзейко Ж. О. Історіографія законодавчої техніки / Ж.О.Дзейко // Держава і право. – 2010. – №49. – С.21 – 27; Капелюшна М.В. Вплив Української революції на державотворчі процеси в Білорусі (1917 – 1921 рр.): Історіографічні та історико-правові аспекти / Марина Капелюшна // Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917 – 1921 рр.). – Київ – Черкаси, 2012. – С.37 – 46; Самохвалов В.П., Красніцький А.В. Державотворчі процеси за доби Директорії УНР у науковому доробку зарубіжних правознавців / В. П. Самохвалов, А. В. Красніцький // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2012. – №5. – С.55 – 59; Самохвалов В.П., Красніцький А.В. Наукові концепції та еволюція правових поглядів на Гетьманат П.Скоропадського в умовах незалежності України / В. П. Самохвалов, А. В. Красніцький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право". – 2012. – Вип.20. – Ч.ІІ. – Т.1. – С.69 – 74 та ін.

Надійшло до редколегії 04.10.13

